

24. Смирнова Г.И. Гавско-голаградский круг памятников Восточно-Карпатского бассейна//АСГЭ. - 1976. - Вып. 17. - С.18-34.
25. Солдатенко Л.В. Мустье Тисо-Дунайского бассейна: Автореф. дис. ... канд.ист.наук. - Л., 1982. - 24 с.

КОТИГОРОШКО В.Г.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ КУЛЬТУР ВЕРХНЬОГО ПОТІССЯ

(III ст. до н.е. - IV ст.н.е.)

За останні роки в регіоні Верхнього Потісся були проведені значні дослідження латеноримського часу. Археологічна карта поповнилась значною кількістю раніше невідомих пам'ятників, розкопки поселень і могильників склали солідні речові колекції і принесли добротні дані про домобудування, планування селищ і поховальний звичай. Все це дозволяє у даний час в основних рисах ствердити концепцію історичного розвитку населення регіону в III ст. до н.е. - IV ст. н.е. взамін очевидно застарілих побудовань, що торкаються до того ж лише окремих частин Верхнього Потісся і не дають достатнього цілісного уявлення про етнокультурні процеси в регіоні вказаного часу.

Хронологічні рамки поставленої проблеми визначаються часом існування трьох взаємозв'язаних культур з одним субстратом: латенської, дакійської і культури карпатських курганів.

Виникнення латенської культури в регіоні обумовлене проникненням кельтів. Поява перших кельтських вагонів відноситься до фази ІІІа /1/, але лише з другої половини III ст. до н.е. можна говорити про наявність латенської культури, що представляла собою симбіоз приїжджених племен і місцевого північнофракійського населення - носіїв кунтановицької культури. Остання мала досить таки

архаїчний вигляд і відома, головним чином, з курганних могильників у передгір'ях і долинних районах і обмеженою кількістю поселень.

Сучасний стан проблеми проникнення і розселення кельтів у Карпатській котловині дозволяє говорити про декілька міграційних хвиль. Перші кельти проникають в ареал із нижнерейнських земель, надомк Дунаєм, у фазі ІІІа /2/. Вже у фазі ІІІв вони фіксуються поховальними комплексами у гирлі Драви /3/, Північно-Західній Трансільванії /4/ і Верхньому Потіссі.

Наступна хвиля, по всій ймовірності, приходить на період ІІІв-ІІІс, після походу кельтів у Грецію (280-277 рр. до н.е.) /5/. Частина учасників походу осідає у Малій Азії (Галатія), а останні, після розгрому в 277 р. до н.е., відходить у Трансільванію і просувається на Північ аж до Верхнього Потісся, що підтверджується початком функціонування могильника Валаліки Котяти і рядом окремих поховань /6/. Осідання кельтів у Трансільванії приводить до широкого поширення імітацій тетрадрахм Філіпа II і Олександра Македонського, тобто впровадженню грецької монетної системи, з якою кельти познайомились в період перебування на Балканах.

Заключна хвиля переселення із заходу припадає на останні десятиліття II ст. до н.е. Ця міграція зв'язується із натиском на кельтів германських племен кінберів /7/, а також із зростаючою експансією Риму в глибинні райони подунайських земель.

Час ІІІсІ -ІІІсІІ є час найбільшої концентрації пам'ятників латенської культури Верхнього Потісся, вершина піднесення ремісничого виробництва. Цей період можна визначити як час занепаду воєнної активності кельтів, зростання економічного фактору в їхньому житті. Дійсно, серед багатшої колекції Галім-Ловачка лише декілька процентів припадає на зброю, а решта - на продукцію місцевих ковалів - знаряддя праці, предмети побуту, прикраси /8/.

Виробництво (ковальське, гончарне) набуло чітких рис товарного, розрахованого на широкого споживача. На середню якість ковальських виробів вказують дані металграфічного аналізу знарядь праці Галич-Ловачки /9/. Відсутність природнонаукових аналізів ковальських і вквалірих виробів із суміжних територій, ускладнює вивчати міжземинних і регіональних зв'язків у рамках Карпатської котловини, а також центрів виробництва тах чи інших виробів, часу їх появи, шляхів поширення у сусідні області. Осв чому питання про наявність мікререональних зв'язків у більшій мірі акридується нумізматициними даними, ніж археологіциними. Співставлення місць находження монет говорять про належність окремих їх типів до певних суспільно-економіцих одиниць /10/. Ймовірно, по ситуаціі, яка складала, відображає концентрація кельтських старожитностей: Середньодунайська, Саво-Дравська (середня і південна течія річок), Північно-Західно-Трансільванська і Верхньотисська. На економіцині зв'язки Верхнього Потисся з цими регіонами і більш віддаленими областями вказують знахідки драхм Аполлонії і Діррахиума, тетрадрахм з о.Фасос /11/, тетрастатера Нісімаха, золотого статера страдонницького типу /12/, тетрадрахми Салевка I /13/, монет типу Мідіскул-Ауріт і Чумі-Воврієнті /14/, македонських тетрадрахм і їх імітаціі. До місцевої емісіі, ймовірно велього, можна віднести монети типу Птічя /15/.

Організоване товарне виробництво, наявність власної монетної системи передбачає існування купців-посередників у внутрішній і, перш за все, у мікререональній торгівлі. Економіцине піднесення і занепад воєнної активності, відмова від воєнних походів, по всіі ймовірносі, приводить до зміни соціальної структури населення. Не виключено, що у II-I ст. до н.е., у зв'язку з вищепереліченими факторами, з одного боку надає роль вождів, а з другого - підвищується в суспільному житті роль ремісничо-торгового промарку.

На мене важливе і складне питання про взаємовідносини місцевого і пришого населення та долі участі в ремісничому виробництві субстрату. Археологіцині джерела у цьому відношенні маловиразні. З більшою долею вірогідності, судячи по пихвальним і селяцциним комплексам, можна говорити про наявність шльбних відносин, і лише здогадуватися про можливість участі якоїсь частини місцевого населення у ремісничому виробництві. Можна стверджувати, що корінне населення Верхнього Потисся, зберігаючи певну відособленість, встановлює з кельтами стійкі господарські зв'язки, особливо необхідні як кельтам, так і північнофракіцциям. Немаловажну роль у цьому відношенні відігравали і спільні шльба.

Загисель латенської культури у Верхньому Потиссі зв'язана з конкретними історичними обставинами, які відбувалися у Карпатській котловині.

На середину I ст. до н.е. на території Трансільванії створюється могутнє політичне об'єднання гето-даків на чолі з Буредістом. Після розгрому кельтів у Подунав'ї, вони проникають у Верхнє Потисся, де на важливих комунікаціциних шляхах, а також поблизу солотвинського родовища солі виникає ряд їх городищ. Із них найбільшими політициними і економіциними центрами була Замплінське та Малокопанське городища /16/.

Проникнення даків приводить до поширення даківської культури, досить сильно латенізованої упродовж III-II ст. до н.е. Найбільш конкретно це найшло відображення у технології ковальського і гончарного виробництва, на що однозначно вказує матеріал Малої Копані.

Сучасний стан вивчення пам'ятників рубеза н.е. дозволяє зробити слідуєчі висновки: 1. Середина I ст. до н.е. - I ст. н.е. - період розвитку даківської культури в регіоні, котра стала спадкоємицею кельтської цивілізації; 2. Вкорінення даків у етнічно спорідненне середовище не зробило регресивного впливу на місцеву

економіку. Продовжує існувати Ботарський металургійний район, на городищах (Земліні, Мала Копана) діють ковальські, шпалерні і гончарні майстерні. У Солотвині видобувається сіль - один із важливих і дорогих харчових продуктів. Про широкі зв'язки із сусідніми і біля віддаленими регіонами Карпатської котловини свідчать монетні колекції городищ, куди входять монети карбовані в римській провінції Галлія, Південно-Західній Словаччині, Трансильванії, Північній Агославії /17/.

Назва дако-рамеських воєн початку II ст. н. е. (101-106 рр.) приводять до розгрома дакійської держави царя Децебала, куди, по всій ймовірності, входила і територія Верхнього Потисся, і занепаду дакійської культури.

Подальша етнокультурна історія Верхнього Потисся багата в тому вимірюванні безпосередньою територіальною близькістю з Імперією. Відносинами, що склалися між населенням з обох боків лімесу в значній мірі сприяли економічному піднесенню варварських земель, що знайшло своє відображення у наслідуванні взірців римської матеріальної культури і запровадженні передової технології виробництва. В своє чергу, це відомось і на соціальній структурі верхньотисоських племен. У II ст. н. е. вони формують культуру карпатських курганів - останній етап розвитку північнофракіяців у регіоні.

Вже в кінці століття у них відбувається значне економічне піднесення і ріст щільності населення. Площа селищ збільшується в 3-4 до 10-14 га, з'являється тенденція до їх "гніздового" розміщення. На поселеннях виникає цілий ряд майстерень, продовжує діяти Ботарський металургійний район і одночасно у басейні р. Міц (Берегшурань-Берегово) починає функціонувати один з найбільших у центральній Європі гончарних промислових районів.

Гончаря району Міц спеціалізувались на виготовленні високо-

якісної сіроглиняної кераміки. Її характерною рисою є широке застосування різноманітного штампованого декору. З допомогою гребінки, зубчатого колеса і спеціальних фігурних штампів, на поверхню масок і глечиків наносилися геометричні фігури, зірочки, розетки, рослинний орнамент, пунктири і тому подібний декор.

Пошуки аналогій і вихідного центру виготовлення подібного типу посуду привели у провінцію Дакію. Тут, у її північній частині, в гончарних майстернях Пороліссуму, з II ст. н. е. було налагоджено товарне виробництво сіроглиняної штампованої кераміки /18/. Звідси вона поступала у північні райони вільних даків і далі, вглиб верхньотисоських земель, де на основі взірців організовується її спеціалізоване виробництво з обпалюванням у печах римсько-провінційного типу /19/.

Функціонування великих ремісничих центрів, тим більше районів, було практично неможливе без належної системи обміну. Не тільки відокремлення ремесла від землеробства сприяло розвитку обміну і торгівлі, але і такий немаловажний фактор, як наявність різних екологічних зон. У долинних районах домінуючу роль відігравали землеробство і ремесла. Основна спеціалізація передгір'я - тваринництво. На місцевий ринок поступали сільськогосподарські продукти, виробы ремісників і сіль.

Багаті сировинні ресурси і розвиток товарного виробництва приводять до виділення у рамках Верхнього Потисся економічних районів (рис. I). Вони характеризуються концентрацією залишків виробництва римських імпортів, значною кількістю знахідок монет (більше 400) і щільністю населення. Перший район (гірська зона) охоплює мезиріччя верхів'їв Горнада і Ториси, другий (передгірна зона) - Кошицьку котловину і басейн Бодрога, що прилягає до неї, третій (нашинна зона) - низин'я Боржави і четвертий (нижньотисоська зона) - басейн середньої течії Самоша і Тура.

Певна етнічна стабільність, що склалася в регіоні, розпадається в період Маркоманських воєн (166-180 рр.). Це зв'язано з появою носіїв пшеворської культури, яка ідентифікується словачками і угорськими ученими з варварськими племенами аостингів /20/. Їх присутність, в першу чергу, фіксується рядом ґрунтових поховань у супроводі зброї із різних пунктів регіону (Земліні /21/, Каяча, Ана, Арданово, Ласне та ін. /22/). Судячи по інвентарю, це були добре озброєні кінні загони. Вторгнення з півночі носіїв пшеворської культури добре співпадає і з письмовими джерелами. Мається на увазі повідомлення Діо Кассія і Павсанія про появу вандалів-аостингів на північному лімесі Дакії, де вони розгромили біля 170-171 рр. місцеві племена костобоків.

Не створивши компактного району проживання, вандали досить швидко піддалися асиміляції, про що свідчить сприйняття ними місцевого поховального ритуалу (Земліні /23/, Ласне /24/, Братово /25/). Не зовсім ясна їх роль у економічному піднесенні Верхнього Потисся пізньоримського часу. Не виключено, що маючи політичну силу, вони могли відіграти консолідуючу роль в організації господарства і на певному етапі очолити місцеву племінну аристократію.

Таким чином, сучасний стан досліджень фракієвських культурних формувань на території Верхнього Потисся свідчить про безперервний розвиток корінного населення принаймні на протязі тисячоліття. Цей період відповідає чотирьом взаємозамінюваним культурам: кунтано-яницькій (VI-IV ст. до н.е.), латенській (III - середина I ст. до н.е.), дакійській (середина I ст. до н.е. - початок II ст.н.е.) і культурі карпатських курганів (II - початок Уст.н.е.). Кожна із них відображає певний етап соціально-економічного розвитку і взаємодіє з чужерідними культурами.

Культурна єдність, яка склалася на протязі століть у Верхньо-

му Потиссі, розпадається в період Великого переселення народів. Можна твердити, що з приходом у V ст.н.е. германських племен, місцеве населення було втягнуте у складний етнополітичний калейдоскоп Карпатської котловини і це призводить до його зникнення з історичної арени ареалу.

Література

1. Котигорошко В.Г. Хронология латенской культуры Верхнего Потисья // Проблемы истории та археологии давнього населення УРСР. - Київ, 1989. - С. 105.
2. Bajna J. Spiegelung der Sozialstruktur auf latènezeitlichen Graberfeldern im Karpatenbecken // FA. - 1982. - LXVIII. - S. 312-431.
3. Todorović J. Kelti u jugoistočnoj Evropi. - Beograd, 1968.
4. Zirta V. Un cimitir celtic în nord-vestul României. - Baia Mare, 1970. - 136 p.
5. Павловская А.И. Греция и Македония в эпоху эллинизма // История Европы. - М., 1988. - Т. I. - С. 406.
6. Čajka J., Mačalová H. Keltické žiarové hroby z Valalíkov-Koštian // NS. - 1987. - 18. - S. 247-262; Котигорошко В.Г. Уж. соч. - С. 105.
7. Babo K. A kelták nyomában Magyarországon. - Budapest, 1971. - old. 17.
8. Leheszky T. Adatok hazánk archeológiájá különös tekintettel Beregszászra és környékére. - Munkacs, 1912. - old. 76-80.
9. Бидзала В.И., Вознесенская Г.А. и др. История черной металлургии и металлообработки на территории УССР (III в. до н.э. - III в. н.э.). - Киев, 1983. - С. 80-90.
10. Kaliniková E. Načrt problematiky keltického mincovníctva na Slovensku // SN. - 1984. - VIII. - S. 68.
11. Eisner J. Slovacko v pravku. - Bratislava, 1933. - S. 192.
12. Ondrošák V. Kélezy keltakých, antických a byzantských minci

- na Slovensku. - Bratislava, 1964. - S. 33, 65.
13. Lasin Ch. Descoperiri dacice din sec. III i.e.n. - I e.n. in județul Satu Mare - Catalog//SMSC. - 1981-1982. - V-VI.-P. 78
14. Ibidem. - P.78-80; Kolníková E. Hromadný náález keltsko-dáckych mincí Ptáčia//SN. - 1980. - VI. - P. 93.
15. Kolníková E. - SN. - 1980. - VI. - P. 23-94.
16. Котлягорско В.Г. Городища рубежа нашей эры в Верхнем Потисье/ SA. - 1989. - 37. - С.21-67.
17. Назначення монет проведено старшим науковим співробітником ІА САН (м.Нитра) Е.Колніковою.
18. Sudea M. Vascele ceramice, stampilate de la Fogolissau//AMP. - 1980. - IV. - P. 111.
19. Henning J. Entwicklungstendenzen der Keramikproduktion an der mittleren und unteren Donau im I.Jahrtausend n.Z.//ZfA. - 1977. - II. - S. 193.
20. Kolník T. Prehľad a stav bádania o dobe rimskej a st'ahovani narodov//SA. - 1971. - 19. - S.524-525; Bona I. Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei I//Szabolcs-Szatmár megye Muehelyei. - Budapest, 1986. - 1. - old. 61-66.
21. Budínský-Kříčka V., Lesnílová-Schmiedlová M. A Late 1st. century B.C. - 2nd century A.D. cemetery at Zemplín//SA. - 1990. - 38. - P.314-315, Tabl. 3.
22. Godlowsky K. "Superiores Barbari" und die Markomannenkriege im Lichte archaologischer Quellen//SA. - 1984. - 32. - Abb.2.
23. Budínský-Kříčka V., Lesnílová-Schmiedlová M. - Op.cit. -P.314-3
24. Budínský-Kříčka V. Východoslovenské mohyly//SA. - 1967. -17.- S. 308-310.
25. Котлягорско В.Г. Курган первой половины III в.н.э. у с.Сратово/ SA. - 1979. - № 1. - С. 153-163.

Список сокращен

SA - Советская археология. Москва